

**TIJDSCHRIFT
VOOR
NUMISMATIEK**

**EUROPEES GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE**

SEPTEMBER-OKTOBER 1979 - VOL. XXIX - Nr. 5

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

DE BEKROONDE ONTWERPEN VAN DE TEKENWEDSTRIJD VOOR HET NIEUW MUNTSTUK VAN 250 FRANK

Dank zij de bereidwilligheid van de heer Robert Vogelee, Commissaris van de Munten, kunnen wij U de ontwerpen voorstellen van de verschillende laureaten van de tekenwedstrijd georganiseerd in het vooruitzicht van de aanmunting, in 1980, van het stuk van 250 frank dat de 150ste verjaardag van onze onafhankelijkheid zal herdenken.

Aanvankelijk waren slechts drie prijzen voorzien. 420 ontwerpen werden ingediend en omwille van hun kwaliteit besliste de heer Geens, Minister van financiën, eveneens nog twee prijzen te voorzien voor de keerzijde-ontwerpen.

De eerste prijs ging naar de heer Wieslaw Bielysew, ingenieur-architekt uit Brussel. Het nieuw muntstuk zal dus volgens zijn ontwerp gerealiseerd worden.

De volgende drie prijzen werden respectievelijk toegekend aan de heer Marc Laffineur, kunstenaar graveur-beeldhouwer uit Luik ; de heer Denis Coulon, uit Saint-Ghislain en mevrouw Pauline Claude, uit Luik. De prijzen toegekend voor de keerzijde-ontwerpen gingen naar mevrouw Suzanne De Wit uit Sinte-Kathelijne-Waver en de heer John P. Birkett uit Soignies.

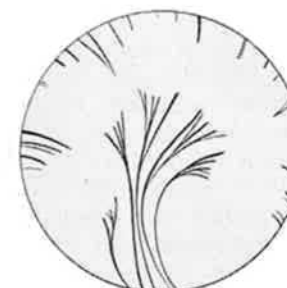
Vermelden wij ook nog dat de heer Laffineur eveneens de auteur is van de ontwerpen en plaasters voor de gouden medaille die het millennium van het prinsdom Luik herdenkt, dat eveneens in 1980 zal gevierd worden.

Herinneren wij er tenslotte nog aan dat het wedstrijdreglement de deelnemers oplegde vijf cirkles vrij te laten waarin de beeltenissen zullen gegraveerd worden van de vijf koningen. Deze portretten moesten niet getekend worden aangezien zij zullen overgenomen worden van vroegere munttypen. Alle ingediende ontwerpen hebben een diameter van 15 centimeter. Wij beelden ze hier verkleind af, namelijk op de grootte van de traditionele écu's, hetzij ongeveer 37 millimeter.

1ste prijs
Wieslaw Bielysew

3de prijs
Denis Coulon

5de prijs
Suzanne De Wit

2de prijs
Marc Laffineur

4de prijs
Pauline Claude

6de prijs
John P. Birket

HET BELGISCH STUK VAN 1 FRANK GESLAGEN IN GROOT-BRITTANNIE TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG¹

Maurice COLAERT

Het Belgisch stuk van 1 frank, uit zilver, met de beeltenis van koning Albert, werd ononderbroken aangemunt van 1910 tot 1914. Voor alle data en zowel met Nederlandstalige of met Franstalige omschriften is het voorkomen van deze stukken gewoon. Hooguit zou men kunnen stellen dat voor de Nederlandstalige stukken van 1911 het iets minder is.

Men wist dat de aanmunting van deze stukken in 1917 voortgezet werd in Groot-Brittannië, maar nooit werden noch proefslagen noch stukken vermeld met een recentere datum dan 1914.

In de statistische tabellen die op het einde van zijn werk "Monnaies et essais monétaires du Royaume de Belgique et du Congo Belge" gepubliceerd zijn, onderscheidt Dupriez drie aanmuntingsperioden voor de regering van koning Albert: vóór, gedurende en na de Eerste Wereldoorlog. Voor de eerste periode, dus tot 4 augustus 1914, vermeldt hij voor de stukken van 1 frank met datum 1914, 6.221.581 exemplaren met Franstalig en 5.221.581 exemplaren met Nederlandstalig omschrift. In de tweede periode en voor het jaar 1917, citeert hij 5 miljoen exemplaren met Franstalig en evenveel met Nederlandstalig omschrift en voegt er op blz. 414 volgende nota aan toe: "deze stukken werden geslagen te Birmingham (Engeland). Zij tonen de datum 1914; zij werden niet in omloop gebracht maar werden na de wapenstilstand van 1918 hersmolten in Engeland".

De overige publikaties gewijd aan de hedendaagse Belgische numismatiek vermelden dezelfde slagaantallen, maar spreken niet over de hersmelting van de produktie van 1917; sommige werken daarentegen stippen aan dat men geen onderscheid kan maken tussen de in Groot-Brit-

tannië vervaardigde stukken en deze afkomstig uit het Munthof van Brussel².

Onlangs werd een Belgisch verzamelaar de gelukkige eigenaar van een stuk van 1 frank met Franstalig omschrift en met datum 1917. Hij was bereid ons het stuk in kwestie te tonen voor onderzoek en studie. Het stuk, dat duidelijk in de omloop vertoefd heeft, werd reeds getoond op de Koninklijke Munt alwaar de authenticiteit niet in twijfel getrokken werd. Het gewicht van het stuk komt strikt overeen met het wettelijk gewicht; te weten precies 5 gram, en de kartelingen van de rand zijn gelijkend op die van de stukken van 1914. Wel valt op te merken dat het cijfer 7 niet juist op gelijke hoogte van de overige cijfers staat. De eigenaar van het stuk meent te weten dat zijn exemplaar geen unicum is; men beweert dat een tweede exemplaar zou te vinden zijn in een Limburgse verzameling.

De ontdekking van dit stuk maakt de kwestie van de Belgische aanmuntingen in Groot-Brittannië weer aktueel.

Volledigheidshalve moet men toegeven dat fragmentarische maar preciese aanduidingen daaromtrent reeds gepubliceerd werden, maar dat zij nooit de aandacht van de diverse auteurs weerhielden. Men vindt deze gegevens in de verslagen van de heer Ch. le Grelle, muntmeester gedurende de beoogde periode. Omwille van de omstandigheden en handelend zoals op dat ogenblik gebruikelijk was, stelde hij gedurende de oorlogsjaren geen jaarlijks rapport op, maar publiceerde op 16 februari 1920 een globaal verslag voor de periode van 1914 tot 1919, hetzij dus voor zes dienstjaren. In dit verslag staat (bladzijde 5) dat in het begin van augustus

¹ Een samenvatting van deze studie verscheen in *Tijdschrift voor Numismatiek* 1975, blz. 63-64. De studie zelf was het onderwerp van een lezing op het XLIIIe Congres van de Federatie van archeologische en geschiedkundige verenigingen van België, afdeling numismatiek dat in augustus 1974 te Sint-Niklaas-Waas gehouden werd. Zij werd in de *Annalen van het Congres* (blz. 514) gepubliceerd. Deze *Annalen* werden uitgegeven onder de leiding van de heer Jean-Pierre d'Haenens. Gezien dit werk weinig toegankelijk is voor het merendeel der numismaten, hebben wij het wenselijk geacht ten behoeve van onze lezers deze studie nogmaals te publiceren.

² W. HERSENS, *Catalogue des Monnaies de Belgique, de l'Etat indépendant du Congo, du Congo Belge et de la Banque du Congo belge*, blz. 48-49; F. MORIN, *Monnaies de Belgique de 1832 à 1963*, blz. 64; *Catalogue des Monnaies du Royaume de Belgique*, gepubliceerd door de auteur van het huidig artikel en als bijlage verschenen in het *Bulletin des Jeunesses Numismatiques*, blz. 90; J. DE MEY et G. PAUWELS, *Les Monnaies de Belgique*, jaarlijkse editie, nrs. 128-129. De slagaantallen voor 1917 en 1918 werden reeds opgenomen in edities verschenen na de publikatie van ons eerste artikel over dit onderwerp.

1914 gestart werd met de aanmunting van zilveren pasmunten. Dit is duidelijk in tegenspraak met hetgeen Dupriez schreef en wijst erop dat de zilveraanmunting met datum 1914 niet tot de periode van vóór de Eerste Wereldoorlog behoort. Deze aanmunting werd spoedig onderbroken door de Duitse inval; de administratie deed dringend alle zilvervoorraad en grondstoffen in diverse fabriekstadias (staven, muntplaatjes, snippers, te hersmelten stukken) en de muntstempels naar Antwerpen overbrengen. Vandaar werden de zaken doorgestuurd naar Groot-Brittannië. Het rapport stipt aan dat vanuit Brussel 11.714 kilogram fijn zilver weggevoerd werd waarvan het grootste gedeelte de weg naar Engeland vond.

Het is duidelijk dat de muntslag te Brussel noodzakelijkerwijze beperkt werd. Voor het stuk van 50 centiem werden amper 240.000 exemplaren met Franstalig omschrift vervaardigd.

Waar werden dan de 6.221.581 exemplaren met Franstalig en de 5.221.581 stuks met Nederlandstalig omschrift, die de datum 1914 tonen, vervaardigd ?

In feite werd de te Brussel begonnen maar spoedig onderbroken aanmunting nog hetzelfde jaar voortgezet te Birmingham in de werkplaatsen van het private muntatelier "The Mint", thans nog steeds een belangrijk munthof dat trouwens een onder-aanneming is van de Royal Mint.

Het rapport van de heer le Grelle laat toe de belangrijkheid van deze Engelse fabricatie van 1914 te bepalen. Er wordt in vermeld dat gedurende de oorlog het munthof van Birmingham in totaal 20.563.162 stukken vervaardigde. Vermits voor de aanmunting van 1917 een produktie van 10 miljoen exemplaren opgegeven wordt, komt men door simpele aftrekking aan het cijfer 10.563.162 voor het slagaantal van 1914. Gezien hetzelfde rapport ook nog duidelijk maakt dat de totale muntslag van de stukken van 1 frank in 1914 precies 11.503.162 exemplaren bedroeg, dan is het geen kunst om uit te rekenen dat men in Brussel, gedurende die enkele dagen in augustus 1914, in totaal 940.000 stuks geslagen heeft.

Voornoemd rapport geeft daarentegen geen enkele aanwijzing omtrent de taal van het omschrift van deze Brusselse aanmunting en het verschaft evenmin een antwoord op de vraag of deze eerste te Brussel geslagen stukken nog in omloop gebracht geweest zijn te Brussel of te Antwerpen ofwel dat zij ook naar Engeland vervoerd werden. De verantwoordelijken van The Mint in Birmingham waren zo bereidwillig in hun archiefstukken opzoekingen te doen aangaande deze aanmunting. Spijtig genoeg zijn deze archieven niet meer volledig daar een gedeelte ervan vernietigd werd bij de Duitse bombardementen in 1940. Niettemin kon The Mint bevestigen dat vanaf 31 augustus 1914 zij van de Belgische regering opdracht kreeg over te gaan tot de aanmunting van 5 miljoen exemplaren, voor de helft met Nederlandstalige en voor de helft met Franstalige omschriften; dat op

23 september een nieuwe bestelling volgde van 2.221.839 stuks met Franstalige omschriften en dat op 20 oktober 1914 een laatste bestelling geplaatst werd van 3.341.323 exemplaren. De dokumentatie van The Mint laat echter niet toe voor deze laatste opdracht de taal of de talen van de omschriften nader te bepalen. Dit geeft dus tesamen een totaal van 10.563.162 exemplaren, hetgeen precies overeenstemt met het cijfer dat door de heer le Grelle in zijn rapport van 16 februari 1920 geciteerd wordt.

Is het nu mogelijk om, ondanks de leemten in de dokumentatie van The Mint, uit te maken in welke taal de omschriften waren van de 940.000 exemplaren die tijdens de eerste dagen van de maand augustus 1914 te Brussel geslagen zijn ? In een speciaal register vermeldt The Mint al de uitgevoerde controles betreffende het gehalte en het gewicht van haar produkties; in een niet vernietigd volume vond men volgende gegevens terug :

	1 franc			1 frank	
14 sept.	1914	500.000	16 nov	1914	250.000
18 sept.	1914	1.250.000			
1 okt.	1914	1.000.000			
29 okt.	1914	1.250.000			
16 nov.	1914	450.000			

Hetzij dus 4.700.000 exemplaren of een totale aanmunting van 10.563.162. Het volgende volume ging spijtig genoeg verloren. Hoewel onvolledig, schijnen deze gegevens een antwoord te verschaffen op de gestelde vraag. Het is weinig waarschijnlijk dat tijdens de eerste dagen van augustus het Munthof van Brussel de aanmunting gelijktijdig aangevat heeft voor de beide talen. Anderzijds is The Mint, eenmaal in het bezit van het uit Brussel overgebracht slagmateriaal, beslist begonnen met de vervaardiging of beter de afwerking van de meest dringende zaken. Aangezien zij amper twee weken na ontvangst van de eerste bestelling reeds een eerste lot muntstukken met Franstalig omschrift kon uitgeven, mag men gerust stellen dat het uit Brussel komend materiaal ook met Franstalig omschrift was. Het tijdsverschil van twee maand tussen de eerste aanmunting met Franstalig omschrift en de eerste fabricatie met Nederlandstalig omschrift komt deze redenering versterken : het noodzakelijk slagmateriaal voor de Nederlandstalige produktie moest nog op punt gesteld worden.

Een ander element is de vaststelling dat op de keerzijde van de Fransstalige stukken van 1917 het cijfer 7 slecht gelijnd staat. Dit kan uitgelegd worden door het waarschijnlijk gebruik van een bestaand maar aangepast slagmateriaal. Een dergelijk gebrek komt niet voor op de Nederlandstalige stukken.

Wij hebben gezien dat het aantal van 10.563.162 exemplaren die te Birmingham geslagen werden in 1914, precies overeenstemt met de geplaatste bestellingen. Men mag derhalve veronderstellen dat het ook op basis van deze bestellingen en niet op die van de werkelijke leveringslijsten was dat dit cijfer door de heer le Grelle vermeld werd. Het is inderdaad weinig waarschijnlijk dat de effectief geleverde hoeveelheid precies overeenstemde met de bestellingen uitgedrukt in niet afgeronde cijfers. Men zal trouwens zien dat, in 1917, voor een bestelling van 10 miljoen exemplaren The Mint 10.009.220 stuks afleverde. Dergelijke kleine verschillen zijn evenwel te verwaarlozen.

De 940.000 te Brussel geslagen exemplaren waren dus met Franstalig omschrift; rest nu nog uit te maken in welke taal deze van Birmingham waren. De archieven van The Mint geven geen antwoord op die vraag, maar wel het rapport van de heer le Grelle. Op bladzijde 34, tabel nr. 3 staat immers aangeduid dat de totale muntslag van 1914 bestond uit 6.221.581 stukken met Franstalig en 5.221.581 stukken met Nederlandstalig omschrift. De vraag schijnt dus opgelost : rekening houdend met de 940.000 te Brussel geslagen stukken met Franstalig omschrift, moet Birmingham dus 6.221.581 min 940.000 hetzij 5.281.581 stukken met identiek omschrift vervaardigd hebben.

Niettemin staat in de aan het rapport van 16 februari 1920 van de heer le Grelle toegevoegde tabellen een onjuistheid of vergissing : op bladzijde 29 wordt gezegd dat voor 1914 de totale muntslag van stukken van 1 frank 11.503.612 exemplaren belooft, terwijl het totaal van de aanmunting van Franstalige en Nederlandstalige stukken op bladzijde 34 amper 11.443.162 aangeeft, wat een verschil betekent van minstens 60.000 stuks. Maar de tabel op bladzijde 34 bevat nog een foutieve optelling : het totaal van alle aanmuntingen van de 1 frank-stukken met Nederlandstalig omschrift, geslagen tussen 1886 en 1917, bedraagt in werkelijkheid 28.274.581 exemplaren (nagerekend) en niet 28.334.581 stuks zoals gedrukt staat. Het betreft hier nogmaals een verschil van 60.000 exemplaren. Uiteindelijk blijkt na onderzoek dat deze onjuistheden te wijten zijn aan een fout bij het overschrijven. Indien men de twee totalen van bladzijde 34 samentelt :

- stukken met Franstalig omschrift geslagen van 1886 tot 1917	26.774.581
- idem met Nederlandstalig omschrift	28.334.581

dan bekomt men 55.109.162

een totaal dat men ook terugvindt wanneer men voor dezelfde periode de jaarlijkse aanmuntingen samentelt die op bladzijde 29 vermeld staan, echter zonder onderscheid voor de gebruikte omschriften.

Opdat alle tabellen volkomen in overeenstemming zouden zijn, volstaat het om het totaal van de aanmunting van de Nederlandstalige stukken van 1914 te corrigeren door er 60.000 eenheden bij te tellen. We benadrukken

nogmaals dat het dus meer dan waarschijnlijk om een fout gaat bij het overschrijven³.

Uiteindelijk kunnen we dus voor de stukken van 1 frank met datum 1914, volgende tabel opstellen

- Franstalig omschrift	940.000	ex. geslagen te Brussel
	5.281.581	ex. geslagen te Birmingham
- Nederlandstalig omschrift	5.281.581	ex. geslagen te Birmingham
totaal	11.503.162	ex.

Een laatste opmerking nog : de 11.714 kilogram fijn zilver die vanuit Brussel overgebracht werden konden absoluut niet volstaan voor deze aanmunting waarvan het totaal gewicht de 52 ton overtrof. Volgens de overeenkomst van 4 november 1908, aangegaan door de leden van de Latijnse Muntunie, had België zich ertoe verbonden om voor elke bijkomende aanmunting van pasmunten alleen het muntmetaal te gebruiken dat afkomstig was van de omsmelting van de écu's van 5 frank. Men mag a priori niet uitsluiten dat de naar Le Havre gevluchte Belgische regering inderdaad over een voldoende aantal écu's beschikte om de bestelde aanmunting te dekken. Het is daarom niet uitgesloten dat het eigenaardig getal van de laatste bestelling van 20 oktober 1914 - 3.341.323 exemplaren - bepaald werd door de aldus beschikbaar gekomen metaalhoeveelheid.

Wat gebeurde er met de in Birmingham in 1914 geslagen stukken ? Het is duidelijk dat, afgaande op de haast waarmee de regering de bestelling plaatste, zij ook die stukken kon gebruiken. Het absoluut niet zeldzaam karakter van deze zowel Franstalige als Nederlandstalige stukken wijst erop dat zij in omloop gebracht zijn hetzij in dat deel van ons land dat nooit bezet geweest is, hetzij misschien in Frankrijk. Dit land was, evenals België, lid van de Latijnse Muntunie, wat betekent dat de Belgische zilveren pasmunten ook aldaar gangbaar waren. Trouwens indien de Belgische regering voor deze stukken geen bestemming zou voorzien hebben, dan zou zij er beslist niet aan gedacht hebben om amper twee jaar later een nieuwe bestelling te plaatsen, temeer dat deze nieuwe aanmunting moest gebeuren door middel van nieuwe zilveren staven hetgeen dus feitelijk een schending zou betekenen van de overeenkomst van 4 november 1908.

³ Van de heer J. Moens uit Sint-Niklaas ontving ik een interessant schrijven waarin hij mij een andere vergissing kenbaar maakte die ook waarschijnlijk te wijten is aan een tijpfout : de tabel op bladzijde 4 van het rapport van 1920 is onbetwistbaar foutief want de optelling van de vijf posten geeft 122.322.791 frank in plaats van 112.332.791. Een van deze posten betreft de omsmelting van de zilveren pasmunten en geeft een bedrag op van 33.227.994 frank. In de samenvattende tabel staat voor diezelfde post een bedrag vermeld van 22.227.994 frank. De voornoemde vergissing vervalt als men het getal 33.227.994 verbetert of verandert in 22.227.994.

Men mag niet uit het oog verliezen dat men zich volop in oorlogsperiode bevond en dat het enig land waarvan men eventueel verwijten kon verwachten Frankrijk was. Frankrijk had trouwens identieke verplichtingen na te komen, maar was ook in overtreding vermits sinds 1915 het Munthof van Parijs belangrijke aanmuntingen van zilveren pasgeld vervaardigde en voor het merendeel daarvan zilverstaven gebruikte. Het rapport van de heer le Grelle zet uiteen dat "de omstandigheden de twee landen ertoe gedwongen hebben af te wijken van de overeenkomsten van de Muntconventie".

Uit de door The Mint verstrekte inlichtingen blijkt dat op 9 november 1916 de Belgische regering een levering bestelde van 10 miljoen exemplaren te slagen voor de helft met Franstalige en voor de helft met Nederlandstalige omschriften. De leveringen moesten in begin van januari 1917 aanvangen a rato van 1 miljoen stukken per maand.

Welke datum moest op die stukken aangebracht worden ? Rechttuit gesproken was er geen enkele reden om nog de datum 1914 op de stukken te plaatsen. Het aanbrengen van een vroegere datum zou voor de Belgische regering zoveel betekend hebben als te gaan twijfelen aan haar recht verder munten te laten slaan. Deze twijfel was volkomen uitgesloten : de regering in Le Havre was de wettelijke regering bestaande uit het wettelijk staatshoofd en rechtmatig benoemde ministers. Zij oefende trouwens de werkelijke nationale soevereiniteit uit op "het lapje grond in de oneindigheid van de wereld"⁴ dat de vijand nog niet had veroverd en vaardigde van daaruit wetten uit door middel van besluitwetten. Het was derhalve normaal dat voor de muntslag van 1917 de datum van het jaar zelf vermeld werd. Temeer dat diezelfde regering in hetzelfde munthof van Birmingham ten behoeve van Belgisch Kongo eveneens pasmunten van 5 en 10 centiem bestelde die het jaartal 1917 tonen.

WERKELIJKE DIAMETER 23 MM.

⁴ Emile VERHAEREN in "Les Ailes rouges de la guerre"

De overeenkomst van 6 november 1885, gesloten tussen Frankrijk, Griekenland, Italië en Zwitserland en waarbij ook België op 12 december 1885 aansloot, verplichtte de lidstaten op de goud- en zilverstukken de datum te vermelden van het dienstjaar waarin zij effectief aangemunt werden. Er was trouwens geen enkele reden om deze internationale verplichting niet op te volgen.

Het onlangs in België opgedoken exemplaar met datum 1917 bevestigt, zoals normaal mocht verwacht worden, dat de op het einde van 1916 geplaatste bestelling uitgevoerd werd met vermelding van de datum van het aan gang zijnde jaar, dus 1917.

We vroegen aan de The Mint of haar dokumentatie dit ook kon bevestigen. Deze instelling heeft de gewoonte een paar exemplaren van haar produkties te bewaren. Het eerste resultaat van de opzoekingen was verbluffend : naast twee stukken met Franstalig en twee stukken met Nederlandstalig omschrift van het jaar 1914, vond men eveneens twee exemplaren voor elke taal maar met datum 1918. Weinige tijd later werden ook voor elke taal twee exemplaren ontdekt die de datum 1917 tonen.

Het kontroleregister verschaft over deze aanmuntingen volgende inlichtingen :

<i>Franstalig omschrift</i>			<i>Nederlandstalig omschrift</i>		
16 januari	1917	1.000.000	20 februari	1917	1.000.000
25 januari	1917	630.000	15 maart	1917	1.000.000
23 mei	1917	1.000.000	23 april	1917	1.000.000
15 juni	1917	1.000.000	14 augustus	1917	910.000
9 juli	1917	1.000.000	25 april	1918	409.220
2 juli	1918	370.000	27 juni	1918	690.000
5.000.000			5.009.220		

De toestand is dus zeer duidelijk : de aanmunting ging van start in 1917, met vermelding van dit jaartal zoals de internationale verplichtingen het vereisten, en werd voortgezet in 1918 met aanduiding van deze laatste datum.

Samengevat ziet de muntslag eruit als volgt :

jaartal 1917 :		
	Franstalig omschrift	4.630.000 ex.
	Nederlandstalig omschrift	3.910.000 ex.
jaartal 1918 :		
	Franstalig omschrift	370.000 ex.
	Nederlandstalig omschrift	1.099.220 ex.
algemeen totaal		10.009.220 ex.
voor een bestelling van 10.000.000.		

Het produkt van deze fabrikatie werd niet toevertrouwd aan de Belgische Muntadministratie. Het feit dat de heer le Grelle nooit het juist slag-aantal gekend heeft, bewijst dit. In zijn rapport vernoemt hij immers het bestellingscijfer en hij werd pas nadien op de hoogte gebracht van de uiteindelijke bestemming van de ganse aanmuntung. Elk rapport geeft inderdaad de tabel op van de ontmuntte stukken. Het verslag van 16 februari 1920 geeft aldus, jaar per jaar, het aantal op van de uit de omloop genomen stukken van 1 frank omwille van de sleet of van de overvloed. De laatst geciteerde intrekking gaat terug tot 1914. De aan het rapport voor 1920 toegevoegde tabel, rapport dat op 25 februari 1921 ingediend werd, is identiek aan de tabel van het vorig jaar wat betekent dat er voor 1920 geen intrekking vermeld staat. Het is slechts het van 7 april 1921 gedateerde en op het jaar 1921 betrekking hebbende rapport dat, met 1 jaar vertraging, de intrekking signaleert van 2 miljoen stukken van 1 frank in 1920. Deze intrekking had normaal reeds moeten bekend gemaakt geweest zijn in het voor 1920 opgesteld rapport en indien de heer le Grelle dit niet gedaan heeft, dan kan dit alleen maar te wijten zijn aan het feit dat hij niet op de hoogte gehouden was van de gang van zaken.

Het is evenmin aan de Nationale Bank dat de te Birmingham vervaardigde stukken toevertrouwd werden. Hierover ondervraagd, deelde deze instelling mee dat in haar archieven geen enkel spoor terug te vinden is aangaande de 1 frankstukken met datum 1917. De aan de rapporten van de heer le Grelle toegevoegde tabellen bevestigen dat de Nationale Bank deze stukken nooit in bezit gehad heeft. De tabellen vermelden wel haar kasvoorraden in zilver- en biljoenen pasmunten (hetzij dus een globaal cijfer voor alle stukken van 1 centiem tot 2 frank) waarvan de evolutie als volgt is :

31 december 1913	12.073.465
31 december 1919	12.202.373
31 december 1920	10.110.843

Deze cijfers kunnen onmogelijk de 10 miljoen in 1917 en 1918 geslagen stukken van 1 frank inhouden en zij laten evenmin een massale intrekking in 1920 uitschijnen.

Men mag vooropstellen dat de gehele aanmuntung ter beschikking van de Belgische regering gebleven is, waarschijnlijk dan in Engeland.

In 1920 was de prijs van het zilver gevoelig gestegen. Terwijl in 1914 op de Londense markt de gemiddelde prijs voor een standaard ons 25 pence 313 bedroeg, bereikte hij in 1919 een gemiddelde van 71,316 om in februari 1920 de top van 89 pence te halen. Het was totaal ondenkbaar om in die omstandigheden muntstukken uit te geven waarvan de intrinsieke waarde de faciale waarde ruimschoots overtrof. Aldus likwildeerde de regering de ganse voorraad en verdwenen, behoudens een paar stukken die aan de omsmelting ontsnapten, alle sporen van de monetaire aktiviteit van de Belgische regering in Le Havre. De enige thans bekende overgebleven

stukken met datum 1918 zijn de vier exemplaren die bij The Mint bewaard worden. Voor het jaartal 1917 moet men daar het in België teruggevonden exemplaar aan toevoegen en misschien ook het tweede exemplaar waarvan we reeds melding maakten.

Dit of deze stukken werden ongetwijfeld uit de voorraad weggenomen om een of andere ons onbekende reden. Misschien werden zij als specimen opgestuurd of werden zij naar aanleiding van een controle meegenomen en werden zij achteraf met de normale stukken verward en in de omloop gestort. Misschien zijn er nog andere stukken die op hun beurt zullen ontdekt worden, tot grote vreugde van de vindsters⁵.

Wat in elk geval zeker is, is het feit dat voortaan de catalogi over de munten van het koninkrijk België de juiste slag aantallen zullen moeten opgeven zowel voor het jaar 1914 als de jaren 1917 en 1918 waarvan slechts enkele getuigen overgebleven zijn.

⁵ Sedert de redaktie van deze studie, verschenen nog een paar exemplaren op de Amerikaanse markt. Naar men zegt, zou het enkele door The Mint teruggevonden stukken betreffen.

WIE ONTWIERP DE KEERZIJDEN VAN HET 5 FRANKSTUK 1936 : RAU OF EVERAERTS ?

Léon MATAGNE

Het stuk van 5 frank uit zuiver nikkel, met een diameter van 31 mm, werd gecreëerd bij Koninklijk Besluit van 21 december 1936, gepubliceerd in het Staatsblad van 25 december van hetzelfde jaar.

In zijn catalogus *Munten van België van 1832 tot 1963*, editie 1964, blz. 89 vermeldt F. Morin als graveurs : Rau voor de voorzijde en Everaerts voor de keerzijde. De voorzijde stelt niet het minste probleem vermits de naam Rau onderaan de hals van het koningsportret staat. De keerzijde daarentegen toont geen auteursnaam, hetgeen normaal tot de conclusie leidt dat de twee kanten door dezelfde auteur ontworpen zijn.

Dit is trouwens de mening van W. Herssens die in zijn catalogus *Catalogue des monnaies de Belgique, de l'Etat indépendant du Congo, du Congo belge et de la Banque du Congo Belge*, Anvers, 1958, nr. 82 Rau als de enige graveur vermeldt. Volgende catalogi zijn van hetzelfde oordeel : *Duizend Jaar Brusselse Munt*, 1965, nr. 351 (catalogus van de tentoonstelling ingericht door de Koninklijke Bibliotheek Albert I naar aanleiding van het duizendjarig bestaan van het Brussels munthof) en *Catalogue des monnaies du royaume de Belgique*, in 1967 uitgegeven door de Cercle d'études numismatiques, blz. 120.

A. Van Keymeulen daarentegen treedt het standpunt van F. Morin bij. Inderdaad, reeds in de catalogus *Munten en eretekens van het koninkrijk België 1831-1976*, van de tentoonstelling die in februari-april 1977 in de Koninklijke Bibliotheek Albert I gehouden werd, vermeldt hij voor het nr. 66 in het register der graveursnamen Rau voor de voorzijde en Everaerts voor de keerzijde. In zijn opmerkelijke synthese over de Belgische muntslag vanaf de Galliërs, verschenen onder de titel *Monnaies et Médailles* in

het tijdschrift *Vu par les Belges*, uitgegeven door het Belgisch Instituut voor Voorlichting en Dokumentatie, herhaalt hij deze zienswijze door op blz. 19 te schrijven (vertaald) : «Het type van het stuk van 5 frank, waarvan M. Rau de voorzijde en A. Everaerts de keerzijde ontwierpen, is van klassieke opvatting». In alle objectiviteit moet ik vermelden dat, in antwoord op mijn opmerkingen daaromtrent, de auteur toegaf dat hij zich op de bestaande literatuur gebaseerd heeft zonder de waarachtigheid ervan onderzocht te hebben.

Dit brengt ons dan terug bij F. Morin. Hoe is hij er toe gekomen de keerzijde van deze munt aan Everaerts toe te schrijven ? Ik denk dit te kunnen verklaren door een foutieve interpretatie of lezing van het werk van Dupriez. Het is trouwens steeds tot de grootmeester van de Belgische numismatiek, uit wiens werk de latere auteurs ruimschoots zijn gaan putten, dat we moeten terugkeren. In zijn onvervangbare en magistrale publikatie *Monnaies et essais monétaires du Royaume de Belgique et du Congo Belge*, uitgegeven bij B. Franceschi in 1949, vindt men op de nrs. 2570 en 2583 de beschrijving van een proefslag van het stuk van 5 frank met de vermelding : stempels van Rau en van Everaerts. Wanneer men de afbeelding van deze proefslag op plaat 30 bekijkt, dan stelt men inderdaad vast dat de keerzijde geslagen werd met een muntstempel van het jaar 1934 van het stuk van 1 belga. Devreese had effectief de gravure van de keerzijde van de belga aan Everaerts overgelaten. Onder de knoop van de kroon, langsheen de lijst, ontdekt men gemakkelijk de letters A.E.G.R., wat betekent Alexandre Everaerts graveur. Dit is trouwens de enige bijdrage van deze kunstenaar tot onze nationale muntslag. Vermelden we terloops dat hij de ontwerper is van de Luxemburgse 25 centimes uit koper-nikkel van 1927, uit koper van 1930 en uit argentaan van 1938 (zie R. Weiller, *Les monnaies luxembourgeoises*, nrs. 274, 275 en 276).

Wanneer Dupriez op nr. 2589 melding maakt van de eerste uitgifte van het stuk van 5 frank, groot moduul, dan verwijst hij naar het overeenstemmend proefstuk op nr. 2581 waar uitsluitend Rau vermeld wordt. De vergelijking tussen de nrs. 2582 en 2583 doet het verschil tussen deze twee stukken duidelijk uitkomen. Er is niet alleen het ontbreken van de handtekening op de keerzijde, maar ook de stijl en de opvatting vertonen de kenmerken van Rau en niet die van Everaerts.

Moeten we er nog aan toevoegen dat W. Herssens, wiens catalogus met de meest interessante opmerkingen en gegevens doorspekt is, reeds de

Deze thesis wordt gelukkiglijk bevestigd door de archiefdocumenten die mij welwillend ter beschikking gesteld werden door de heer Vogeleer, Commissaris van de munten.

In een van 14 januari 1937 gedateerd rapport aan de Minister, leest men : «Ik heb de eer aan de Heer Minister het verzoek over te maken... van de heer Rau, beeldhouwer, aangaande het vervaardigen van de keerzijde van het nieuw stuk van 5 frank, uit nikkel, en de heraanpassing van het portret van Z.M. Leopold III, dat reeds gediend heeft voor het stuk van 5 frank en waarvan het reliëf niet past voor de aanmunting van een nikkelen stuk met beperkte dikte zoals deze van het nieuw model». En wat verder staat dan : «...omwille van de beperkte dikte van het nieuwe muntstuk, moest hij reeds drie keer zijn proefslagen herbeginnen omdat bij de aanmunting sommige delen van het reliëf onvoldoende tot hun recht kwamen ingevolge de te geringe dikte». En indien nodig, ziehier nog een duidelijkere verklaring in een aan de Minister gerichte nota van 15 januari 1937 : «Het model van dit stuk werd door M. Rau ontworpen, tevens auteur van het zilverstuk van 20 frank... De voorzijde is identiek aan die van het stuk van 20 frank en de keerzijde werd, evenals het portret, goedgekeurd door Zijne Majesteit de Koning. Na een wedstrijd waaraan alle Belgische kunstenaars konden deelnemen, werd M. Rau verkozen door de Muntcommissie».

Het besluit is overtuigend : het stuk van 5 frank, 1936 en 1937, is wel degelijk en volledig van de hand van M. Rau en men moet absoluut niet meer spreken over de keerzijde van Éveraerts.

ENKELE HISTORISCHE VERDUIDELIJKINGEN OVER DE CONVENTIONELE MUNTEN VAN DE «BESCHERMING DER MAATSCHAPPIJ» TE DOORNIK

P. A. VOGELAERE

In de catalogus van Marcel Thirion en F. J. Bingen¹ staat vermeld dat de stukken van 5, 2 en 1 frank en 50, 10 en 5 centiem van de «Bescherming der Maatschappij» te Doornik in gebruik zouden geweest zijn omstreeks 1924.

Het betreft evenwel een vergissing. Inderdaad, in die tijd werd het Staatsasiel van Doornik, zoals trouwens de andere psychiatrische instellingen in België, beheerd door de Broeders van Liefde.

Ten behoeve van de zieken hadden de Broeders van Liefde een kantine-systeem georganiseerd, waarin alleen de conventionele munten geslagen met hun embleem en devies geldig waren. Omstreeks de jaren 1934-1935 beschikte iedere zieke per week over 12,50 frank in conventioneel geld; dit bedrag werd afgehouden van zijn partikuliere rekening, die door de rekenplichtige van de instelling bijgehouden werd.

In 1936 nam de Belgische Staat het beheer van de instelling voor zijn rekening en onstond aldus de «Bescherming der Maatschappij» te Doornik. De gebruiken en de gang van zaken in het vroegere asiel werden daarom niet onmiddellijk overhoop gehaald. Toen het beheer door de Staat overgenomen was, werd aan de Broeders van Liefde gevraagd dat zij de instelling niet abrupt zouden verlaten en dat het personeel nog een tijdje in dienst zou blijven. Hun organisatie en hun kantinesysteem werden nauwelijks gewijzigd.

Wanneer de Broeders van Liefde dan definitief de instelling verlieten, gaf de nieuwe administratie bevel om fictieve munten te laten slaan ter vervanging van de munten van de Broeders. De muntvormige penningen of jetons werden door de firma Fonson uit Brussel vervaardigd. De bestelling werd geplaatst voor een totaal bedrag van 75 of 80.000 frank, voor die tijd een aanzienlijke som. Alle jetons werden niet gelijktijdig in gebruik genomen.

Toen in 1940 de stad Doornik voor een groot gedeelte verwoest werd door luchtbombardementen, bleven ook de gebouwen waarin de administratie van de «Bescherming der Maatschappij» was ondergebracht niet gespaard. Tijdens de brand werd een grote hoeveelheid van de in de kasten van de boekhouding opgeslagen fictieve munten vernietigd.

Het kantinesysteem met de fictieve munten bleef evenwel nog in gebruik wanneer, tijdens de weken van de ramptoestand, de instelling zowel de zieken als haar beheermiddelen wist te recupereren maar werd in 1948 opgegeven. De fictieve munten werden bij de zieken gerecupereerd en samengebracht. De stukken die aan de eerste vernietiging ontsnapt waren werden naar de schroothoop verwezen en vernietigd. Dit legt uit waarom de munten van de «Bescherming der Maatschappij» te Doornik zo zeldzaam zijn.

¹ M. THIRION et F. J. BINGEN, *Monnaies conventionnelles (depuis 1816) et monnaies de nécessité (1914-1918) belges*, Numismatic Pocket n°9, Bruxelles, 1970, blz. 54-55.

AANMUNTINGSFOUTEN BIJ ROMEINSE MUNTEN

Kurt CIBIS

Niets op deze wereld is volmaakt. Wanneer men zich de fabricatie voorstelt van moderne munten, waar inductieovens legeringen leveren die tot op een duizendste na gelijk zijn, waar elektrische precisiewalzen staven leveren die tot op een honderdste van een millimeter gelijk blijven, waar sorteermachines het gewicht van de muntplaatjes tot op breukgedeelten van een gram controleren, waar technisch volmaakte persen dozijnen identieke munten per seconde leveren en waar ondanks hooggeschoolde vaklieden en automatische munttelmachines toch nog af en toe foutieve munten te voorschijn treden, dan kan men zich terecht afvragen hoe het mogelijk is dat er in de handel nog af en toe onjuist geslagen moderne munten kunnen worden aangeboden.

Als verzamelaar van antieke munten stelt men zich daarbij nog een andere vraag : hoe komt het dat, onder de vele munten die uit de tijd van de Romeinen tot ons gekomen zijn, er zo weinig werkelijke aanmuntingsfouten te vinden zijn ? De Romeinen hebben meer dan 600 jaar lang munten geslagen en de vervaardigde hoeveelheid zal onze voorstellingen ongetwijfeld ver overtreffen, want het lijkt geen twijfel dat er na vijftien eeuwen nog slechts een klein gedeelte daarvan is overgebleven.

Slecht geslagen munten zijn geen streling voor het oog. Wie vroeger een dergelijke munt in zijn bezit kreeg, zal ze ongetwijfeld zo snel mogelijk van de hand gedaan hebben. Anderzijds zullen dergelijke stukken in het normaal verkeer vermoedelijk wel geweigerd zijn geweest zodat ze zeer spoedig hersmolten of weggegooid werden.

Toen, ten tijde van de Renaissance, aan de hoven van koningen en vorsten zogenaamde "curiositeitenkabinetten" werden ingericht, bewaarde men daarin ook munten. Doch men wenste slechts exemplaren waarvan de schoonheid de bewondering voor de Griekse en de Romeinse kunst over het algemeen, of voor bepaalde heersers in het bijzonder, verantwoordde. Tot op het einde van de 19de eeuw werden de munten enkel verzameld om hun schoonheid of kunstwaarde en in dergelijke verzamelingen was er geen plaats voor slecht geslagen stukken. Pas de jongste jaren werd er aanvaard dat de numismatiek niet gelijk staat met het opstapelen van schatten maar dat het er op aankomt alles wat verband houdt met de muntgeschiedenis te noteren, op te zoeken en te verklaren.

Aldus bekeken hebben ook de slecht geslagen munten hun informatiewaarde. Wanneer het ook geen zeldzaamheden zijn, zijn ze toch curiositeiten die totnogtoe in de penningkunde nauwelijks geduld werden.

De tijdens de laatste dertig jaar uitgevoerde grote bouwwerken - wederopbouw en uitbreiding van de steden, bouwen van ondergrondse garages, aanleggen van autosnelwegen en bouwen van bruggen alsook de verbeteringen aan oude bouwwerken - hadden tot gevolg dat heel wat Romeinse munten werden ontdekt. Hierbij bleek dat, vooral in de vondsten uit de 2de helft van de derde eeuw, toen er voor het voeren van de oorlogen aan de Rijn noodateliers werden opgericht (*monetas comitatensis*), en toen wegens gebrek aan pasmunt in het Gallisch Rijk (259 tot 273) plaatselijke ateliers met primitieve middelen grote hoeveelheden munten begonnen te slaan, men niet zelden aanmuntingsfouten aantreft. Wij zullen in deze bijdrage enkele dergelijke exemplaren aan onze lezers voorstellen en tot beter begrip een overzicht geven van de antieke muntslagtechniek.

Aanvankelijk werd elk stuk met de hand geslagen. De onderstempel was bevestigd in een vaststaande aambeeld, hout- of steenblok. Het te bewerken stuk metaal, het zogenaamd muntplaatje, werd daarop gelegd. Terwijl een helper de mobiele bovenstempel, die hij met de hand, met een tang of een houten klem vasthield, erop legde, gaf een tweede een slag met een zware hamer. Van de op die manier gemaakte munten is er geen enkele die volkomen gelijk is aan de andere. Vandaar hun onvergelijkbare pracht.

Maar die werkwijze behelsde heel wat mogelijkheden van fouten. Vaak was het onvermijdelijk dat men met de hamer twee- of driemaal op het bovenijzer moest slaan en de geringste verschuiving van het muntplaatje gaf dan een onscherpe bovenzijde. Dergelijke, dubbel geslagen stukken vindt men vaak onder de antieke munten ofschoon de zeer geringe verschuiving de fout nauwelijks zichtbaar maakt. Verschoof het muntplaatje aanzienlijk, dan veroorzaakte de tweede hamerslag een tweede beeld dat het eerste stoorde of zelfs vervormde. Afbeelding 1 toont een dergelijke dubbele slag.

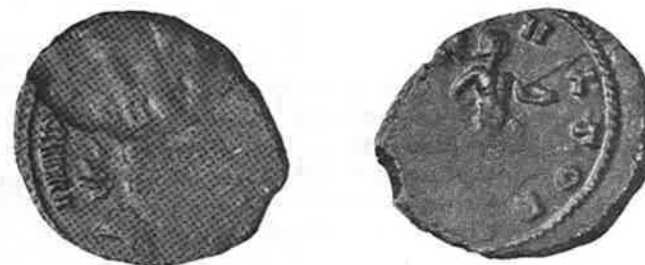
(AFBEELDING 1)

Toch herkent men duidelijk dat het een te Lugdunum (Lyon) geslagen URBS ROMA follis is. De tweede slag heeft aan de linkerrand van de voorzijde het aangezicht van de Roma gedrukt, terwijl de helmversiering (*crista*) de eerst geslagen kop gedeeltelijk bedekt. Op de keerzijde is de zuigeling, die links onder de wolvin zit, eveneens naar de linkerkant van de munt verschoven. Onder hem bemerkt men heel duidelijk een tweede maal de letter S van het munthof SLG.

Wanneer het muntplaatje na de eerste slag van het aambeeld viel, gebeurde het dat het er verkeerd werd teruggeplaatst. Daardoor komt een deel van de voorzijde op de keerzijde terecht en omgekeerd. Wanneer de bovenstempel niet juist op het muntplaatje werd geplaatst of wanneer dat muntplaatje te klein was, dan ontstond er een excentrieke munt. Het muntbeeld gleed naar de kant en het omschrift was nog slechts gedeeltelijk leesbaar.

Maar wanneer nu de bovenstempel wegschoof bij het slaan met de hamer, dan verkreeg men muntvervormingen. De in plaatselijke ateliers meestal primitief vervaardigde nabootsingen van het toenmalig geld zullen af en toe ook wel onregelmatige muntplaatjes gebruikt hebben. Om het verschuiven van de stempel op het muntplaatje te verhinderen vond men pas in de 17de eeuw de "klem" uit waarin de bovenstempel als een zuiger op- en neerging. Bleef een muntplaatje om de een of andere reden aan de bovenstempel hangen, dan werd bij het inleggen van een nieuw muntplaatje het beeld van de voorzijde bij de volgende slag vervormd.

Wanneer essentiële gedeelten van het muntbeeld onder het omschrift ontbreken, is het moeilijk de munt te identificeren, m.a.w. te weten onder welke regeerder zij geslagen is. Maar juist dat is voor de wetenschappelijke beoefening van de numismatiek een onafwendbare noodzaak om ook foutieve munten "aan de tand te voelen". Technische bijzonderheden van het vervaardigingsproces kan men ook bij niet geïdentificeerde munten vinden. Maar besluiten inzake economische toestanden, godsdienstvragen, propaganda, politiek en andere aspecten van die tijd kan de geschiedkundige pas dan trekken wanneer hij weet in welke tijd en onder welke regeerder de munt werd uitgegeven.

(AFBEELDING 2)

De op afbeelding 2 getoonde munt is uit bruin gepatineerd brons en heeft een diameter van 18 tot 21 mm. Op de voorzijde is er geen enkel element dat toelaat het stuk te identificeren. Op de keerzijde daarentegen leest men duidelijk het woord ULTOR en ziet men het bovenlichaam van een gehelmde figuur die een lans schuin voor zich houdt. Ultor betekent de wreker, de bestraffer, en is gebruikt als bijnaam voor de oorlogsgod Mars. Deze komt op talrijke Romeinse munten voor, meestal naar rechts schrijdend, houdt een trofee op de schouder en draagt een lans in de rechterhand. Gezien deze kenmerken mag het opschrift op de keerzijde zonder twijfel worden aangevuld als MARS ULTOR. Dit opschrift komt voor op munten van Vespasianus (69-79), Caracalla (198-217), Severus Alexander (222-235), Gallienus (253-268), Claudius Gothicus (268-270), Quintillus (270), Tacitus (275-276), Probus (276-283) en Carausius (287-293).

Het metaal, de diameter en het gewicht van het stuk laten enkel het besluit toe dat het om een antoninianus gaat. Antoniniani werden pas vanaf 215 na Christus geslagen, Caracalla en Severus Alexander sloegen enkel denarii en sestertii met MARS ULTOR op de keerzijde. Hierdoor komen de eerste drie genoemde keizers niet meer in aanmerking. Onder keizer Gallienus hadden de eerste Nominalen van dit soort nog een betrekkelijk hoog zilveragehalte dat evenwel spoedig verminderde wegens het verval van het Rijk en de daarmee gepaard gaande inflatie. De overgrote meerderheid van de latere, enkel uit brons bestaande antoniniani heeft, evenals de antoninianus met het opschrift MARS ULTOR op de keerzijde (*RIC* 650), het opschrift GALLIENUS AUG(ustus) op de keerzijde. Maar op de hier afgebeelde munt begint het opschrift van de voorzijde echter met IMP(erator) zodat ook Gallienus wegvalt als mogelijke muntheer. De letter M op dit stuk bestaat uit vier, bijna loodrecht naast elkaar staande staven, dus IIII. Deze staven zijn kenmerkend voor de opschriften van Claudius Gothicus en kunnen ten allerhoogste nog voor Quintillus in aanmerking komen. De antoniniani van Tacitus en van Probus hebben altijd een zilverlaagje waarvan de sporen zelfs op sterk geoxydeerde of verweerde stukken terug te vinden zijn. Bij ons exemplaar is dit niet het geval. Bovendien komt de M van IMP hier ook in de gebruikelijke vorm voor, zodat ook voor deze beide keizers een toewijzing van het stuk mag worden uitgesloten.

De overweldigende Carausius sloeg enkel munten in Londen, Clausentum en Rouen. Munten uit Britse en Noordfranse munthoven komen praktisch niet voor in vondsten in het gebied van Trier. Deze foutieve munt moet dus met alle waarschijnlijkheid ook voor deze keizer worden uitgesloten. Het jaartal van dit muntstuk kan derhalve slechts 270 zijn. Daar antoniniani van Quintillus betrekkelijk zeldzaam zijn en slechts te Siscia (Sisak in Panonië) met de legende MARS ULTOR op de keerzijde geslagen werden (*RIC* 69), blijft slechts Claudius Gothicus over om in aanmerking te komen. Deze foutieve munt komt uit een vondst, gedaan in 1969 te Horath in de

Hunsrück (West-Duitsland, Moezelgebied). De auteur slaagde er naderhand in uit dezelfde vondst een beter gevormd exemplaar van hetzelfde type te verkrijgen, wat zijn bewijsovereenkomst staft.

(AFBEELDING 3)

Afbeelding 3 stelt een groen gepatineerde bronzen antoninianus van een Gallische nevenkeizer voor. Op de fel vervormde voorzijde zijn nog amper de vier letter CVIC te herkennen. Dit volstaat voor de identificatie want, zoals men via een normale munt kan afleiden, moet het opschrift op de voorzijde als volgt worden aangevuld : (IMP)C VIC(TORINVS P F AVG). Op de keerzijde herkent men de naar links gewende Pietas, die met een patera offert op een altaar dat links voor haar staat. Ook de eerste twee letters van het opschrift op de keerzijde PI(ETAS) zijn duidelijk leesbaar. Volgens Elmer komt deze munt uit de 8ste uitgifte in Trier, in de tweede helft van het jaar 269 na Christus.

Victorinus was prefect van de lijfwacht van Postumus. Zijn ambts-woning, met een mooie mozaiekvloer, werd in 1859 ontdekt op het terrein van een tehuis voor arme lieden te Trier. Het daar eveneens gevonden inschrift "De tribuun der pretorianen M. Piaonius Victorinus heeft dit huis wederom opgebouwd" laat geen twijfel bestaan dat het dezelfde is als de latere Gallische gelijknamige keizer. Of Victorinus als keizer nog in Trier gewoond heeft is niet zeker. Maar in het jaar 269, nadat hij gestreden had tegen de rechtmatige Romeinse keizer Claudius Gothicus en het van het Gallisch rijk gevallen Augustodunum (Autun) had veroverd, trok hij zegevierend Trier binnen en liet zich als "restitutor galliarum" (hersteller van Gallië) huldigen. Dit voorval komt tot uiting in de goudmunten evenals in de door de oorlog veroorzaakte inflatie met als meesleep de nalatige aanmunt van klein geld en de talrijke foutieve exemplaren. Voor de gewone verzamelaar zullen slecht geslagen stukken van de twee voornoemde keizers stellig te verkrijgen zijn als tijdsdocumenten. Van hun gouden munten zal hij meestal slechts kunnen dromen.

Bijzonder lastig wordt de identifikatie van foutief aangemunte stukken wanneer de letters van het gedeeltelijk aanwezig omschrift moeilijk te ontcijferen vallen en de figuur op de keerzijde praktisch onherkenbaar is. Afbeelding 4 toont een dergelijke, op de voorzijde dubbel geslagen munt, uit brons. Hier zal men vooreerst door stijlonderzoek en andere bevindingen de reeks van mogelijke regeerders verminderen. Men herkent duidelijk een baardige kop met stralenkroon, die de ervaren verzamelaar zonder grote moeilijkheden aan een van de Gallische nevenkeizers zal toeschrijven.

(AFBEELDING 4)

Antoniniani van Postumus zijn praktisch altijd uit biljoen en hebben een hoger zilvergehalte dan dit exemplaar. Antoniniani van de kortstondige keizers Laelius en Marius zijn uiterst zeldzaam. Om die reden kan men deze drie keizers aanvankelijk buiten beschouwing laten. Daar men op het onderste omschriftgedeelte alleszins de letters TE vindt, ligt het voor de hand hier Tetricus I (270-273) als muntheer aan te nemen. Tetricus II komt niet in aanmerking om twee redenen: zijn beeldenaar op de munten stelt hem altijd voor als een gladgeschoren jongeling en het omschrift op de voorzijde is steeds C P (of PIV) ESV TETRICVS CAES. Maar bij deze foutieve munt begint het omschrift zonder twijfel met IMP. De eerste twee letters zijn goed herkenbaar. Wanneer men nu de door de tweede slag ontstane, 35 graden naar rechts verdraaide dubbele indruk uithaalt en met het corresponderende gedeelte van de eerste indruk verbindt, dan zijn de derde en de zesde letter, die men tevoren slechts kon vermoeden, ontcijferbaar en leest men thans IMP TET. Daar de boog van de P niet op de gewone wijze op de loodrechte staaf aansluit maar er veeleer als een wassenaar naast zweeft, was het ontcijferen bemoeilijkt.

De grote meerderheid van antoniniani van Tetricus heeft als omschrift IMP C P ESV TETRICVS AVG, zodat de letters dicht bij elkaar staan. Blijk-

baar is zulks hier niet het geval zodat we moeten uitzien naar een kortere tekst waarin de eerste zes letters aanwezig zijn. Wij vinden inderdaad bij Elmer (Die Münzprägung der gallischen Kaiser in Köln, Trier und Mailand - overdruk uit de Bonner Jahrbücher deel 146, Darmstadt 1941) in de tweede uitgave van het munthof Trier, einde 270 of begin 271, een antoninianus met het omschrift IMP TETRICVS AVG (nr. 783). Dit voorzijdeomschrift vindt men nergens elders terug zodat wij met zekerheid weten dat de tekst op de keerzijde moet zijn FIDES MILITVM. Het resultaat van die onderzoekmethode werd op verrassende wijze bevestigd, want bij het nazien van zijn verzameling vond de auteur inderdaad een munt van het hogerbescreven type. Toen Tetricus korte tijd na het begin van zijn regering in de munthoven Keulen en Trier stukken met FIDES MILITVM liet slaan (in Keulen evenwel met een ander omschrift op de voorzijde) was dit niet toevallig. Na de moord op Victorinus en de daarop volgende verwarring namen de Germanen de gelegenheid te baat om in het Gallisch rijk binnen te vallen. Onmiddellijk na zijn inhuldiging moest Tetricus vanuit Aquitanië, waar hij stadhouder was, naar de Rijn komen om hen te bevechten. Het leger moest voor zijn trouw aan de keizer en zijn moed tijdens de oorlog worden beloond. Met dit omschrift op de keerzijde bewees Tetricus zijn achting voor de strijdkrachten. Dat zijn munten, zowel door gebrek aan geschoold personeel als door gebrek aan tijd, zeer nalatig en met zeer onvolmaakte stempels geslagen zijn, is algemeen geweten. Het hier besproken stuk kan hiervoor als bewijs gelden.

Voor de zoekende liefhebber kan men er nog bijvoegen dat ook bepaald slecht geslagen stukken zonder twijfel waard zijn verzameld en wetenschappelijk onderzocht te worden - quod erat demonstrandum.

(Vertaling : Albert VAN LIL)

ATTESTMEDAILLES VAN SCHUTTERSVERENIGINGEN UIT DE PROVINCIE ANTWERPEN 1828 - 1840

Jan LIPPENS

Op 19 juli 1831 stelde het Nationaal Kongres bij dekreet de verjaringsfeesten in van de Septemberdagen 1830. In 1834 werden de gemeenten door de provinciegoeverneurs, handelend in opdracht van de minister van Binnenlandse Zaken, met het oog op de uitvoering van het dekreet aangeschreven om de lokale handboog- en kruisbooggilden uit te nodigen op een nationale kampschieting die ter opluistering van de verjaringsfeesten te Brussel zou worden ingericht. In zijn brief aan de goeverneurs verzoekt de minister om te informeren naar het aantal gilden dat nog bestaat, naar het doel dat zij nastreven, naar de oefeningen die zij houden en naar de prijzen die zij verlenen. Het antwoord van de gemeentebesturen aan de provinciegoeverneurs is belangrijk omdat er uit blijkt dat talrijke schuttersverenigingen als prijzen medailles schenken, waarbij soms de waarde en het aantal wordt aangegeven ! De toestand in de arrondissementen van de provincie Antwerpen¹ blijkt wel opvallend te verschillen van die in de steden : van de 88 schuttersverenigingen uit het arrondissement Turnhout en van de 49 maatschappijen uit het arrondissement Antwerpen schijnt geen enkele medailles toe te kennen, terwijl in het arrondissement Mechelen alleen de Konfrerie van Sint-Sebastiaan uit Sint-Amands en de vereniging van kruisboogschutters uit Berlaar zilveren medailles ter waarde van 10 frank schenken. In de steden Antwerpen, Mechelen en Lier daarentegen, met uitzondering van de stad Turnhout waar nochtans 6 verenigingen actief zijn, doet zich het tegengestelde voor ! Zo worden in de stad Antwerpen zilveren medailles verleend door de maatschappijen Willem Tell, de Konfrerie van Sint-Sebastiaan en een niet nader genoemde, onder hoofdman Brans ; in de stad Mechelen worden door twee verenigingen van wipschutters, zes maatschappijen van kruisboogschutters en vijf verenigingen van doelboogschutters jaarlijks zilveren medailles geschonken ter waarde van respectievelijk 100, 50 en 30 frank als koningsprijs van een wedstrijd binnen de eigen vereniging, en zilveren medailles ter waarde van respectievelijk 3 x 100 frank, 100 frank en 30 frank als prijs voor een wedstrijd tegen andere verenigingen; de stad Lier tenslotte beweert sinds 1831 zelf aan haar 2 handboogschuttersverenigingen en 3

kleinekruisboogmaatschappijen zilveren medailles geschonken te hebben ter waarde van 25 tot 200 frank.

De steden geven dus duidelijk de voorkeur aan medailles, meestal met vrij grote waarde, te lande daarentegen worden meestal voorwerpen in tin geschonken (arr. Mechelen : 5 verenigingen ; arr. Antwerpen : 9 verenigingen ; arr. Turnhout : veelal tin, maar aantal verenigingen wordt niet opgegeven). Hieruit blijkt dat men voor de provincie Antwerpen alleen jaarlijks zowat 23 verschillende medailles toekende ten tijde van de ministeriële navraag in 1834 ! Daarvan zijn er ons spijtig genoeg slechts weinig bekend te weten 1 enkele voor de feesten van 1834 zelf en 13 voor de schuttersverenigingen die tussen 1828 en 1840 bedrijvig waren. Dat is zeker niet denderend en bij aandachtig nalezen van onderstaande catalogus zal het ieder verzamelaar zo in 't oog springen dat hier nog een aanzienlijk gebied braak ligt !

CATALOGUS

1. MAETSCHAPPY VAN DEN KRUYSSBOOG STANDVASTIGHEID.

Een bloemtuil waarin een grote roos, over een kruisboog.

Lauwerkrans waarin ROOZEN PRYS/ BEHAELD/ DOOR/ C. RUTGEERTS./ ANTWERPEN/ 13 JULY 1828.

1828, Antwerpen, zilver, 56 mm (mèt versierd oogje 65mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. identiek versierd met van elkaar afgewende, vierbladige bloemen : achtbladig lauwertakje in amforavormige uitsnede en CÛ in zeshoekige uitsnede.

2. SOCIETYT VAN DEN EDELEN HAND BOOG IN DEN OUDEN VOET BOOG HOF ANTWERPEN²

Een pijlkoker over, gekruist : een boog, een vlag, een boog, een lauwertak en een standaard waarop een gelauwerd bord met 244

EERPENNING VOOR 21 BEPAELDE BLASOEN SCHEUTEN, HET HOOGSTE GETAL BEHAALD MET 244/ DOOR/ J. DE BEUKELAER/ 1830.

1830, Antwerpen, zilver, 53 mm (mèt versierd oogje 60mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. identiek versierd met lauwerbladeren ; op kz. van het oogje merkje : staand leeuwte in recht-

(1) J. ERNALSTEEN, Toestand der Schuttersgilden in de provincie Antwerpen ten jare 1834, *Oudheid en Kunst*, XX, 1929, nr. 3, p. 89-123.

(2) De maatschappij Willem Tell stelde zich voor als opvolgster van de Gilde van de Oude Kruisboog

hoekige uitsnede (zeer onduidelijk). Op vz. medailleplaatje, merkje : achtbladig lauwertakje in amforavormige uitsnede.

3. JONGEN EDELEN KRUYSSBOOG MECHELEN

Krans waarin 2 gekruiste kruisbogen waartussen een roos.

EER-PRYS/ BEHAELD DOOR/ J.A. VANDER SCHRIEK/ 16 MEY 1830

1830, Mechelen, zilver 59 mm (mèt oogje 65mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst versierd op vz. met 7 bladige bloemen, op kz. met 8 bladige bloemen.

4.

Lauwer- en eikenkrans waarin een schild, trommel en pijlkoker over een vlag gekruist met een kruisboog.

IVER EN EENDRAGT/ HOOFDMAN/ DER/ MAETSCHAPPIJ/ MECHELEN

-, Mechelen, zilver, 76 mm (mèt oogje 83 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst versierd op vz. met afwisselend lelies en negenbladige bloemen, op kz. met tulpen; op het oogje twee merkjes : achtbladig lauwertakje in amforavormige uitsnede³, en V waarboven wolfskop met 3 punten in zeshoekige uitsnede. Penningkabinet KB.

5. SOCIETIJT VAN St SEBASTIAEN, VAN DEN ED. HANDBOOG, IN DE GROOTE GULDEPOORT. ANTWERPE⁴

Dubbele poort tussen 2 zuilen waarop fronton waarboven 226

Lauwerkrans waarin HOOGGETALPRIJS/ BEHAELD DOOR/ J.F.J. HELLEMANS/MET/2''(25)14''18''2.516(25)5''16(23)/149''(25)'' (25).226/1833

1833, Antwerpen, zilver, 64mm (mèt oogje 73 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. versierd met parelrand; op vz. twee merkjes : B waarop kruisje in rechthoekige uitsnede, en Romeinse dolk waarop kruisje in dolkvormige uitsnede.

6. RECONCILIATION ENTRE LES SOCIETES LA JEUNE ARBALETE ET ZELE ET CONCORDE⁵

(3) Moet dateren van vóór 18 augustus 1831, datum waarop het merkje lauwertakje in amforavorm werd opgeheven. *

(4) Het lokaal "De Groote Gulde Poort" lag op de Veemarkt.

(5) Het gaat om de maatschappijen van nrs. 3 en 4.

Eikenkrans waarin 2 ineengestrengelde handen waarboven een lauwerkrans.

MEDAILLE/ DONNEE PAR LES DEUX/ SOCIETES A L'OCCASION/DE LEURS RECONCILIATION,/MALINES LE JUILLET 1834,/ REMPORTE PAR/ vrije ruimte

1834, Mechelen, zilver, 65 mm (mèt oogje 70 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. versierd met 9 bladige bloem. Penningkabinet KB.

7. SOCIETEYT DER EENDRAGT lauwertak⁶

HOOFDMAN/ 1834

SOCIETEYT DER EENDRAGT lauwertak
HOOFDMAN/ 1834

1834, -, zilver, 71 mm (mèt versierd oogje 81mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. identiek versierd met parelrand; twee merkjes : B waarboven soort tuinharkje in rechthoekige uitsnede en Romeinse dolk waarboven kruisje in dolkvormige uitsnede; op medailleplaatje aan andere zijde eveneens merkje B, en op oog zelfde zijde zelfde merkje. Penningkabinet KB.

8.

4M^e/ ANNIVERSAIRE/ DES/ JOURNEES DE/ SEPTEMBRE.⁷

TIR A L'ARQUEBUSE. - MDCCCXXXIV - .

MEDAILLE/ DECERNEE A LA / SOCIETE LA PLUS/ ELOIGNEE

1834, (Brussel), goud, 39 mm (mèt oogje 44 mm), 26,2 g. Vz. en kz. gegraveerd, ring. In massieve, onversierde lijst; op vz. merkje : geitekop naar links in gelijkaardige uitsnede. Merkje op ring : U en D boveneen in rechthoekige uitsnede. Penningkabinet KB.

9. EERPENNING VOOR 21 BEPAELDE BLASOEN-SCHEUTEN, HET HOOGSTE GETAL GEWONNE MET 259.

Een door een hand getopte lauwerkrans waarin een bord met 259, over 2 gekruiste handbogen en 2 pijlen.

(6) Mogelijk een maatschappij uit het Antwerpse. De medaille werd uit een Antwerpse verzameling verworven samen met de nrs. 13 en 14 die onmiskenbaar van dezelfde zilversmid zijn als nr. 12 dat Antwerps is.

(7) Is de prijsmedaille van het nationaal schuttersfeest 1834 waarvan hoger sprake. Werd blijkbaar niet alleen als prijs voor de beste schutters maar ook als beloning voor andere prestaties verleend.

Lauwerkrans waarin DOOR/P''VANDERSCHRIEK/ MET DEN EDE-
LEN/ HANDBOOG/ 1836./ MAETSCHAPPY WILLEM TELL⁸

1836, (Antwerpen), zilver, 52 mm (mèt oogje 57 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. identiek versierd met afwisselend cirkels en driehoeken. Op het oogje merkjes : Romeinse dolk waarboven kruis in dolkvormige uitsnede, en J en C dooreen in rechthoekige uitsnede.

10. SOCIETE LA CONSTANCE A ANVERS lauwertakken⁹

Kruisboog.

13 I 13 I 13 I 13 I 13 I

MEDAILLE D'HONNEUR/ POUR M^r/ JANSSENS AERTS,/ LE 8 SEPTEMBRE/ 1837.

1837, Antwerpen, zilver, 34 mm (mèt bolvormig oog 42 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In onversierde lijst; op kz. merkje : Romeinse dolk waarboven kruisje in dolkvormige uitsnede, en zelfde merkje op kz. medaille. Op de ring, merkje : F waarboven. in parallelogramvormige uitsnede. Penningkabinet KB.

11. MEDAILLE D'HONNEUR DE LA SOCIETE
LA/CONSTACE/D'ANVERS./lauwertak

Tussen 18 en 38 een kruisboog op een lauwerkrans waarin 2 gekruiste pijlen.

1838, Antwerpen, zilver, 37 mm (mèt bolvormig oogje 45 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In onversierde lijst; op vz. merkje : Romeinse dolk waarboven kruis in dolkvormige uitsnede, en zelfde merkje op kz. Op ring, merkje : C in rechthoekige uitsnede. Penningkabinet KB.

12. MAETSCHAPPIJ VAN DEN EDELEN HANDBOOG GETROUWHEYD IN
DE GROOTE GULDE POORT¹⁰

Een lauwerkrans waarin een ruit met 249, over 2 gekruiste handbogen en een pijlkoker.

(8) Is wellicht aan de maatschappij Willem Tell uit Antwerpen toe te schrijven omwille van de hand boven de lauwerkrans op de vz.

(9) Is vermoedelijk dezelfde maatschappij als die van nr. 1.

(10) Gezien de vermelding van het lokaal is de medaille met zekerheid toe te schrijven aan Antwerpen.

Lauwerkrans waarin HOOG GETAL/ BEHAELD DOOR/ H. VAN
DUN/ OP 14 MEY/ 1840

1840, Antwerpen, zilver, 55 mm (mèt bolvormig oogje 71 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In lijst op vz. en kz. identiek versierd met parelrand. Op 't oogje, merkje : Romeinse dolk waarboven kruisje in dolkvormige uitsnede; op ring, merkje : DR in rechthoekige uitsnede. Penningkabinet KB.

13. SOCIETYT VAN WILLEM TELL¹¹

Lauwerkrans waarin kruisboog.

ROOZENPRYS/ BEHAELD/ DOOR/ F. COTTELEER/ 2 ineengestrengelde handen/ IN DE/ STER/ DEN 16 AUG^t 1840

1840, -, verguld zilver, 60 mm (mèt bolvormig oogje 79 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In zelfde lijst als nr. 12; merkje op vz. niet te bepalen. Merkje op kz. medaille : Romeinse dolk waarboven kruis in dolkvormige uitsnede; op ring, merkje : DR in rechthoekige uitsnede. Penningkabinet KB.

14. MAETSCHAPPIJ DE VRIENDSCHAP¹²

Kruisboog

ROOZEN/ PRYS/ BEHAELD DOOR D'HEER/ F. COTTELEER/ MET 5
ROOSEN/ -1840.-

1840, -, zilver, 63 mm (mèt bolvormig oogje 81 mm). Vz. en kz. gegraveerd, ring. In zelfde lijst als nr. 13; merkjes op vz. en kz. niet te bepalen. Penningkabinet KB.

Uit bovenstaande catalogus blijkt dat voor de periode 1828-1840 waarin naar schatting 276 penningen verleend zijn geworden door de schuttersmaatschappijen, in de verzameling van het Penningkabinet slechts 5 % of 12 medailles gekend zijn, uitsluitend voor de steden Antwerpen en Mechelen en er van de 19 in 1834 getelde-maatschappijen in de steden Antwerpen, Mechelen en Lier slechts 2 gekend zijn door medailles van datzelfde jaar. Voor de verzamelaar houdt bijgevolg deze groep penningen heelwat mogelijkheden in.

(11) Gezien de overeenkomst van de lijst met die van nr. 12 mag de medaille in het Antwerpse gesitueerd worden.

(12) Om dezelfde reden als voor nr. 13 eveneens te situeren in het Antwerpse.

NOODBILJETTEN UITGEGEVEN DOOR DE KEMPENSE KOLENMIJNEN TE ZOLDER TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Luk VANDAMME

De Duitse blitzkrieg op het Westerse front begon op 10 mei 1940. Na enkele uren reeds viel Luxemburg. Het Nederlands leger gaf zich over op 15 mei en koning Leopold III op 28 mei.

Het Belgisch Kabinet vormde in Londen een regering in ballingschap. België was economisch en financieel een complete chaos. Er ontstond een tekort aan geldmiddelen. De mijnwerkers moesten betaald worden en verscheidene Kempense kolenmijnen gingen dan ook over tot het drukken van noodgeldbiljetten in afwachting dat de toestand zich stabiliseerde. Zo ook de zetel van de Kempense kolenmijnen te Zolder. De noodbiljetten, die slechts een fiktieve waarde hadden, konden nadien terug omgeruild worden en konden ook gebruikt worden voor de noodzakelijke aankopen in winkels.

Een eerste uitgifte werd reeds gedaan twee dagen na de overgave aan de Duitsers, te weten op 30 mei 1940. Het waren papieren biljetten met afmetingen van 14,8 op 9,2 centimeter. Zij werden gedrukt door "Les Imprimeries du Limbourg" te Hasselt en waren ontworpen door de heer Leopold Moons, bediende op de mijn. Op de keerzijde waren de afbeelding van een mijnwerker en de handtekening te vinden van de toenmalige directeur-generaal Fontigny.

Onderstaande tabel duidt aan welke nominale waarden uitgegeven werden en de waarde aan terug ingeleverde biljetten :

1.000 x 5 F =	5.000 F	4.780 F rest 44 ex.
1.300 x 10 F =	13.000 F	12.880 F rest 12 ex.
1.600 x 20 F =	32.000 F	31.540 F rest 23 ex.
800 x 50 F =	40.000 F	39.950 F rest 1 ex.
3.000 x 100 F =	300.000 F	299.500 F rest 5 ex.
1.800 x 200 F =	360.000 F	360.000 F rest 0 ex.
500 x 500 F =	250.000 F	250.000 F rest 0 ex.

In totaal werden dus bij de eerste uitgifte voor 1.000.000 Frank biljetten aangemaakt. Zij bleven inwisselbaar tot 31 december 1947. De clichés werden vernietigd. Mij zijn geen afbeeldingen of exemplaren bekend. Wie heeft er eventueel nog in zijn bezit ?

Een tweede uitgifte volgde op 8 april 1942. Het waren kartonnen biljetten met een grootte van 5 op 6 cm. Zij werden ontworpen en gedrukt door de voornoemde drukkerij. De nominale waarden waren evenwel veel kleiner en men voldeed hiermee aan de vraag naar wisselgeld. Het bestaand wisselgeld was inmiddels hersmolten voor oorlogsdoeleinden of werd opgepot. De biljetten bleven inwisselbaar tot 31 december 1949. Volgende nominale waarden werden uitgegeven voor een totaal bedrag van 145.000 Frank :

$50.000 \times 0,05 \text{ F} = 2.500 \text{ F (blauw)}$
 $50.000 \times 0,10 \text{ F} = 5.000 \text{ F (geel)}$
 $50.000 \times 0,25 \text{ F} = 12.500 \text{ F (rose)}$
 $50.000 \times 0,50 \text{ F} = 25.000 \text{ F (oranje)}$
 $100.000 \times 1,00 \text{ F} = 100.000 \text{ F (groen)}$

Op 12 augustus 1943 volgde een derde uitgifte. De biljetten waren identiek aan de tweede uitgifte. Uitgegeven werden volgende nominale waarden voor een totaal bedrag van 82.000 Frank :

$20.000 \times 0,05 \text{ F} = 1.000 \text{ F}$
 $60.000 \times 0,10 \text{ F} = 6.000 \text{ F}$
 $40.000 \times 0,25 \text{ F} = 10.000 \text{ F}$
 $30.000 \times 0,50 \text{ F} = 15.000 \text{ F}$
 $50.000 \times 1,00 \text{ F} = 50.000 \text{ F}$

In totaal werden dus van deze soort voor 227.000 Frank uitgegeven. Onderstaande tabel geeft voor elke nominale waarde aan hoeveel er werden uitgegeven en hoeveel er nadien werden ingeleverd :

0,05 F x 70.000	21.151 F nog in omloop 48.849 ex.
0,10 F x 110.000	62.104 F nog in omloop 47.896 ex.
0,25 F x 90.000	57.651 F nog in omloop 32.349 ex.
0,50 F x 80.000	34.542 F nog in omloop 45.458 ex.
1,00 F x 150.000	120.749 F nog in omloop 29.251 ex.

Op 4 december 1959 werden alle clichés met de officiële stukken vernietigd. De stempels zijn te bezichtigen in het Heemkundig Museum te Zolder.

(Met toelating overgenomen uit *Maandelijks Tijdschrift voor Numismatiek*, Numismatica Heusden-Zolder, p/a Luk Vandamme, Haverveld 50 te 3540 Zolder. Jaarabonnement 250 BF, te storten op bankrekening nr. 068-0713960-57).

BIBLIOGRAFIE

BOEKBESPREKING

FENTI Germano : Medagliere Cremonese. Monete romane dell'eta repubblicana. (Uitgegeven bij La Numismatica, Via Ferramola l/a, I-25.100 Brescia. Prijs : 12.000 lire).

Vorig jaar verscheen het eerste deel van de publikatie van de numismatische verzameling van het stadsmuseum van Cremona, dat dank zij het mecenaat van prins Ala Ponzone een zeer opmerkelijke verzameling bezit van bijna 23.000 munten, medailles en jetons. Dit jaar publiceerde de conservator de catalogus van de munten van de Romeinse republiek, zijnde een geheel van precies 1.100 stukken. Elke munt is nauwkeurig beschreven met vermelding van de staat van bewaring, het gewicht, de diameter, de bibliografische referenties naar de publikaties van verschillende auteurs en de aanmuntingsdatum die door ieder van hen vooropgesteld werd. Hieruit blijkt duidelijk in welke mate de chronologie nog onzeker is. Zo wordt bijvoorbeeld de didrachme, met op de voorzijde Janus en op de keerzijde een vierspan, verondersteld geslagen te zijn tussen 317 en 211 volgens Babelon (1885-1886), tussen 290 en 240 volgens Grueber (1910), tussen 222 en 205 volgens Sydenham (1952) en tussen 225 en 212 volgens Crawford (1974).

De publikatie bevat meerdere registers : van de reeksen, van de monetarii, van de omschriften. Twee lijsten geven voor respectievelijk de voornamen (praenomina) en de bijnamen (cognomina) de namen van de overeenkomstige gentes.

Vermelden we tenslotte nog dat het merendeel der stukken afgebeeld staat op de 19 platen die het boek telt.

Maurice COLAERT

PHILIPPEN Jos : Catalogus van de Belgische munten sinds 1830 met hun reële waarde. (Uitgeverij Baart, Belcrownlaan 20, 2100 Deurne. Prijs : 150 BF; fl. 10).

In een handig pocketformaat wordt op 63 bladzijden de catalogus gebracht van de sinds 1830 door ons land uitgegeven muntstukken. De eigenlijke catalogus, bevattende voor elk munttype een prachtige afbeelding van voor- en keerzijde, de lijst van de uitgebrachte data en slagaantallen, een objectieve handelswaarde voor stukken in zeer fraaie staat van bewaring, wordt voorafgegaan door twee bladzijden algemene uitleg en een repertorium volgens koningen en typen, waarin de karakteristieken van elk type bondig weergegeven worden. Een beknopte bibliografie verschaft inlichtingen over andere werken die het onderwerp in kwestie behandelen. De munttypen zijn chronologisch gerangschikt volgens de eerste datum van uitgifte en het catalogusgedeelte maakt eveneens melding van tal van varianten en andere interessante gegevens zoals de gekende overslagen, de stukken die in medailleslag vervaardigd werden, enz.

Wij kunnen deze naar presentatie en inhoud geslaagde publikatie aanbevelen aan de talrijke verzamelaars van onze nationale numismatiek.

TIJDSCHRIFTENNIEUWS

"Echo Numismatica" maandelijks tijdschrift Afdeling Tienen

11de jaargang, nr. 9, augustus 1979

BROUWERS J., Negen Vlamingen startten met proefboringen in Mayatempels.

SCHRAEPEN P.P., Oostenrijkse belangstelling voor Echo Numismatica.

SCHRAEPEN P.P., Dit is ons nieuw Belgisch muntstuk van 250 Frank.

1830-1980 : 150 jaar van de Belgische Onafhankelijkheid.

SCHRAEPEN P.P., De zilveren herdenkingsmunt van Franz Schubert.

"Rampenmunt" of : je hoeft er enkel maar aan te denken.

Een blik over de numismatische wereld.

Adieu onze honderd ballekes !

Zwakke dollar stuwt goud naar 300.000 fr. per kilo.

En dit is Susan B. Anthony...

Maandelijks Tijdschrift voor Numismatiek "Numismatica Leuven"

6de jaargang, nr. 7, juli 1979

Mededelingen van het bestuur.

R.W., Een blanco van Navarra, ingestempeld met de Hollandse leeuw

HOEKJE VAN DE VERZAMELAAR

Afdeling Dendermonde : lokaalverandering !

De Numismatische Kring Dendermonde, aangesloten bij het E.G.M.P., verhuist vanaf 1 november 1979 naar het nieuw lokaal, de zaal "De Welkom", Sint-Gillisbaan 58 te Sint-Gillis-Dendermonde.

De ruildag van 3 november 1979 zal plaats hebben in dit ruim en goed verlicht lokaal, gemakkelijk bereikbaar uit alle richtingen. Wie uit Dendermonde komt, neemt de richting Brussel tot aan de parkeerplaats voor de kerk van Sint-Gillis (aan de eerste verkeerslichten voorbij de viadukt). Komende uit de richting Brussel, kan men eveneens gebruik maken van de parkeermogelijkheid aan de kerk. Het lokaal ligt op ongeveer 60 m links richting Dendermonde.

Iedereen is van harte welkom in het nieuw lokaal, waar U een aangename verrassing wacht op de ruildag van 3 november 1979.

Aanmunting stopgezet wegens geldgebrek...

Men weet dat de Amerikaanse Thesaurie in juli jongstleden de nieuwe "feministische" dollar met het portret van Susan B. Anthony in omloop bracht. De oorspronkelijke bedoeling was een zo massaal mogelijke productie klaar te hebben opdat het muntstuk onmiddellijk op ruime schaal zou kunnen verspreid worden. Daartoe was tegen het einde van juni een oplage van 500 miljoen stuks gepland, maar dit programma geraakte in de war. De muntslag moest immers van half april tot half mei stopgezet worden om een hoogst eigenaarde reden : de Munt beschikte niet over de nodige fondsen voor deze aanmunting vermits in het voor 1979 voorziene budget geen rekening gehouden was met deze uitzonderlijke uitgifte...

(Bronvermelding : *Coin World* van 18 april en 23 mei 1979).

21ste numismatisch salon van Parijs.

De Société Numismatique de Paris et de sa Région houdt op 10 november 1979, van 9 tot 18 uur, haar 21ste numismatisch salon in het Novotel te Paris-Bagnolet, te bereiken via de ring (uitrit Porte de Bagnolet) of de metro (station Galliéni).

Penning van Numismatica Leuven.

Ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan van Numismatica Leuven wordt door deze afdeling van het E.G.M.P. een penning uitgegeven, die op de voorzijde het huis van t' Sestich en op de keerzijde het wapenschild van de stad Leuven afbeeldt. De penning heeft een diameter van 30 mm en is verkrijgbaar in zilver en in brons. De respectievelijke prijs bedraagt 450 BF en 100 BF. De zilveren penning is enkel bij voorintekening tot 1 december 1979 te bekomen. Bestelling kunnen gebeuren door storting of overschrijving op bankrekening nr. 230-0162548-93 van Numismatica Leuven. In bovenvermelde prijzen zijn de verzendingskosten niet inbegrepen; zij bedragen 20 BF voor een gewone en 50 BF voor een aangetekende zending.

VEILINGEN EN CATALOGI

De veiling Spink van 17 en 18 mei 1979.

Deze veiling bevatte drie onderdelen en het was voornamelijk het tweede deel dat onze speciale aandacht weerhield : een twintigtal op ons territorium vanaf het begin van de 16de eeuw tot 1830 vervaardigde stukken, gevolgd door 200 loten voor het koninkrijk België en Kongo.

Deze veiling ging niet onopgemerkt voorbij aan de specialisten van onze nationale muntslag en de gerealiseerde prijzen geven bijgevolg een sprekend idee van de huidige handelswaarde. Derhalve sommen we hieronder de behaalde prijzen op van de Belgische munten waarvan iedere verzamelaar droomt ze in zijn bezit te hebben en we beperken dit overzicht tot de exemplaren in prachtige staat van bewaring (behalve een paar stukken in FDC) De vermelde prijzen zijn uitgedrukt in Engelse ponden; tussen haakjes vindt men de schattingsprijzen :

<i>Verenigde Belgische Staten</i>		
Zilveren leeuw - 1790	540	(500)
<i>Koninkrijk der Nederlanden</i>		
Willem I - 10 gulden - 1828	725	(500)
<i>Koninkrijk België - Leopold I</i>		
40 francs, kantschrift - 1834	8.400	(7.000)
20 francs, kantschrift - 1835 (FDC)	6.000	(6.000)
25 francs - 1848	1.250	(1.100)
2 francs - 1834 (FDC)	1.600	(600)
1/2 franc - 1833	620	(350)
5 francs, blootshoofds - 1849	250	(45)
5 francs - 1850 (FDC)	300	(45)
10 centimes - 1848	250	(200)
5 centimes - 1853	120	(40)
<i>Koninkrijk België - Leopold II</i>		
5 francs, handtekening graveur op halsafsnede - 1866 (FDC)	3.800	(2.500)
5 francs - 1876 (FDC)	100	(20)
Moduul 5 francs in koper - 1880 (FDC)	55	(35)

Koninkrijk België - Albert

20 frank, 1 ex. met Franstalig en 2 ex. met Nederlandstalig omschrift -1914	170	(150)
1 frank, Nederlandstalig omschrift - 1933	470	(300)

Een volledige reeks van de Gentse noodmunten uit de eerste wereldoorlog, met inbegrip van het ronde 2 frankstuk, het vierkanten stuk van 1 frank en de diverse muntwaarden uit karton, allen in prachtige staat (behalve het stuk van 2 frank, 1915, ZZF) veranderde voor 620 pond van eigenaar. De schattingsprijs voor de reeks bedroeg 125 pond.

Deze prijzen zijn betekenisvol, maar wij vestigen er nogmaals de aandacht op dat het exemplaren betreft in opmerkenswaardige staat van bewaring. De verzamelaar die over beperkte financiële mogelijkheden beschikt moet evenwel niet wanhopen want men kan zich nog geregeld zeldzame of belangwekkende stukken aanschaffen tegen meer gematigde prijzen. Een stuk in uitzonderlijke staat van bewaring is welbeschouwd een zekere luxe en een munt die sporen van omloop of sleet vertoont verliest daarom noch haar historische noch haar numismatische waarde. Immers een muntstuk is toch gemaakt om te circuleren en het is bijgevolg normaal dat het daarvan merktekens of sporen overhoudt. Anderzijds begrijpt men ook de enorme aantrekkingskracht die van een stuk uitgaat dat de eeuwen trotseerde zonder de glans en luister van zijn eerste dag te verliezen...

De heer Jean Elsen (Ahornbomenstraat 1-3, 1040 Brussel) : *lijst nr. 15 van mei 1979* : na een bijdrage van J. Blankoff, Les rapports économiques est-ouest au moyen âge : à propos d'un plomb de Tournai trouvé à Novgorod, volgt een opsomming van numismatische boeken (445 titels) en munten van het koninkrijk België, de Onafhankelijke Kongostaat, Belgisch-Kongo en Frankrijk.

Lijst nr. 16 van juni-juli 1979 : na de artikels Les émissions commémoratives de Claude II le Gothique (door J.-M. Doyen); Une variante inédite d'un follis de Justinien II frappé à Carthage en 694-5 (door H. Pottier); Un demi-follis inédit de Justin II (door J. Elsen) en Un demi-follis inédit frappé à Carthage sous Justin (door J. Elsen) worden volgende munten aangeboden : Romeins en Byzantijns keizerrijk, Sassaniden en andere Oosterse dynastieën, Zuidelijke Nederlanden en moderne buitenlandse munten.

Monnaies & Médailles S.A. (Malzgasse 25, CH-4002 Basel) : *lijst nr. 411 van mei 1979* : Oosterse koninkrijken, keizerinnenportretten op Romeinse munten, gouden Duitse munten, gouden medailles, stukken uit Zwitserland, Venetië en de Noordelijke Nederlanden.

Lijst nr. 412 van juni 1979 : Griekse munten van klein formaat, denarii van de Romeinse republiek, gouden Franse munten, stukken uit Zwitserland en Baden-Württemberg.

Lijst nr. 413 van juli 1979 : het paard op Griekse munten, bronzen Romeinse munten, gouden munten en medailles, Zwitserse zilveren munten, stukken uit Rijnland-Pfalz en Milaan, doop- liefde- huwelijk en vriendschap op munten en medailles.

De heer W.P. Houston (Boecklin strasse 2, D- 6 Frankfurt am Main 70) : *lijst nr. 28* : noodgeld uit de Duitse steden, Franse, private Duitse noodmunten, noodmunten uit krijgsgevangenenkampen, porseleinen medailles en diverse noodgeldbriefjes.

Lux-Numis (rue J.-P. Kommes 20, Oberanven-Luxemburg) : *lijst zomer 1979* : Belgische munten, goudstukken, Duitse munten van vóór en na 1871, Franse munten, Franse en Duitse noodmunten.

Banque Populaire du Nord - Numismatique (boulevard de la République 847, F-59.700 Marcq-en-Baroeul) : *lijst nr. 9 van juni 1979* : antieke gouden munten, Franse gouden munten van Philippe VI tot Napoleon I, Franse feodale en buitenlandse munten van vóór 1800 en Griekse bronzen munten van klein formaat.

Maison Deblain (avenue Cyrille Besset 132, F- 06.100 Nice) : *lijst nr. 413 van mei 1979* : Griekse zilveren en bronzen munten, Romeinse munten, Franse en buitenlandse écu's.

Lijst nr. 414 van juni 1979 : Griekse zilveren en bronzen munten, stukken van de Romeinse republiek en van het keizerrijk, Franse koninklijke en feodale munten, Franse en buitenlandse écu's.

Kurpfälzische Münzhandlung (Augusta-Anlage 52, D- 68 Mannheim 1) hield van 29 tot 31 mei 1979 haar 16de openbare veiling. De eerste dag kwamen de antieke munten aan de beurt met ondermeer stukken uit de Romeinse republiek en het Romeins keizerrijk, Byzantium, Oosterse goudstukken en vervolgens een prachtig geheel van Duitse stukken uit de verschillende vorstendommen en steden. Hiermede werd op de tweede veilingdag verder gegaan alvorens de buitenlandse munten onder de hamer kwamen. In deze laatste categorie noteerde men een paar interessante stukken geslagen in onze gewesten. De laatste dag was voorbehouden aan de Duitse munten vanaf 1800 en het papiergeld. In totaal kwamen 3.173 loten aan de beurt, beschreven in de 179 bladzijden tellende catalogus en voor het merendeel afgebeeld met voor- en keerzijde op de 122 platen.

De heer Jean Vinchon (rue de Richelieu 77, F- 75.002 Paris) organiseerde de op 21 en 22 mei in het Palais d'Orsay gehouden veiling. De catalogus beeldt de beide zijden af van omzeggens alle aangeboden stukken die de gehele Westerse muntslag vertegenwoordigen, vanaf de an-

tieke Griekse tot de hedendaagse aanmuntingen. Vermelden wij in het bijzonder een klein geheel dat afkomstig is van een muntschat aangetroffen in het wrak van een Romeins schip. De vondst bevatte ondermeer een gouden medaillon van 8 aurei, in 268 te Milaan geslagen voor Claudius II alsook twee gouden ringen van 19,77 g en 20,30 g die waarschijnlijk als muntgewichten dienst gedaan hebben. Verder was in de veiling ook nog een gedeelte (54) aanwezig van een Normandische vondst goudstukken die omstreeks 1429 aan haar schuilplaats was toevertrouwd. De catalogus vermeldt eveneens een belangrijke serie koninklijke en hedendaagse Franse munten en een zeer interessant geheel munten uit Oost-Frankrijk, meer bepaald uit de drie bisdommen (Metz, Toul en Verdun), Lorraine en de Elzas.

De heer Emile Bourgey (rue Drouot 7, F- 75.009 Paris) organiseerde op 21 en 22 juni 1979 in het hotel Drouot Rive-Gauche een veiling van meer dan 800 loten en waarvan de catalogus rijkelijk geïllustreerd was. De muntslag van Groot-Griekenland en die van continentaal Griekenland, van de 6de tot de 3de eeuw vóór Christus, waren in ruime mate vertegenwoordigd. Onder de Romeinse aanmuntingen bevond zich ondermeer een mooie reeks bronzen stukken. Langs Byzantijnse en Gallische stukken om vermeldde de catalogus verder nog mooie reeksen gouden en zilveren Franse koninklijke munten, een keuze zilvestukken uit de Napoleontische en de hedendaagse periode om te eindigen met diverse buitenlandse muntreeksen.

Auctiones S.A. (Malzgasse 25, CH-4002 Basel) hield op 12 en 13 juni 1979 een openbare veiling te Basel. De bijna 40 platen tellende catalogus bood Griekse, Romeinse, Byzantijnse en van diverse landen afkomstige muntstukken aan. Elke voornoemde reeks bevatte uitzonderlijke stukken hetzij omwille van hun zeldzaamheidsgraad, hetzij omwille van hun buitengewone staat van bewaring. Onder de Byzantijnse munten vernoemen wij een miliaresion van Romanos III (1028-1034), uiterst zeldzaam en van zeer oogstrelende makelij. Het stuk toont de H. Maagd met het kind Jezus op de arm.

De heer Heinz-W. Müller (Wermelskirchener strasse 25, D- 5650 Solingen 25) organiseerde op 15 en 16 juni 1979 zijn 26ste openbare muntenveiling waarbij een prachtige verzameling denarii van de Romeinse republiek en vervolgens Duitse middeleeuwse munten speciaal te vermelden zijn.

De moderne periode was vertegenwoordigd door stukken uit verschillende Europese landen en de talrijke Duitse staten, steden en vorstendommen waarbij voornamelijk de reeks van Rijnland-Westfalen te noteren viel. De catalogus bracht verder ook nog Duitse rijksmunten met proefslagen, thematische medailles waaronder een serie met afbeeldingen van kinderen.